

**INTXAUSPE AXULARREN
ZENTSURATZAILE?
GERO-REN GAURKOTZAILE?**

Atharratze, 2003-IX-25

*Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua*

Frantses iraultza, aski laster, Elizaren kontra jokatu da, hain zuzen zatikatua baitzen Frantzia erregeen garaian, hiru sail zirela: lehena, eliza, bigarrena, nobleak, azkenik jende arrunta. Jadanik 1790eko uztailaren 12an Lege Biltzarrak bozkatzen du «Constitution civile du clergé» lege famatua, apezpikuak eta apezak jendeek izendatzen zituztela bertze agintari guziak bezala eta 1790eko azaroaren 27ko dekretoak galdegiten zien apez eta apezpiku guzietan zin egitea Frantziako lege nagusi berriari.

Egia erran, Euskal Herri honetan gutik zin egin zuten, baina leku behar izan zuten, gehienak joan zirela Hegoaldera. Egia da ere batzu tokian berean egon zirela gorderik eta ahal zuten bezala meza emaiten zutela. Baina «Terreur» edo Robespierre-n garaian bultzatua izan zen bertze erlisione bat Arrazoin Jainkosarena. Zin egin zuten apezetara galdegiten zitzaizela beren apezgoaren uztea. Eliza batzu sabai gisa erabiliak ziren eta zenbait herritan erre ziren liburu sailak, apez jauntziak eta noiztenka erretauletako zuriak.

Robespierre erori-eta giroa aldatu zen emeki-emeki: elizak berriz kontsokratu ziren, apezak herbestetik berriz etorri, baina bakearen lortzeko osoki behar da igurikatu zenbait urte. Anartean Napoleon Bonaparte lehen kontsul izendatua izan zen eta 1801eko uztailaren 15ean sinatu zuen konkordatu Aita Sainduarekin. Den gutienik hamar urteren izialdura Frantziako elizarentzat.

Emeki emeki berpizten da Baionako eliza, Loison apezpikua duela buru, Inperio garaian. Gauzak aldatuko dira osoki Louis XVIII.a jarriko delarik tronuan, tronua eta aldea elgar biltzen direla iraultza baino lehenago bezala:

*Biba Frantzia
Biba Fede
Beti Frantzian
Borboi Fede.*

hori da aldarrikatzen den leloa.

Orduan hasten dira herriz herrietako misioniak Hazparneko misionestek eragin handia lortu zutela Iparraldean, d'Astros apezpikuak (1820-1830) sortu zituelarik (1821). Nahasmendu haundiaren ondotik —hala deitzen zen orduan frantses iraultza— Elizak, misionestei esker, bildu nahi ditu euskaldun guzien arimak. Ohidurak aldatu dira azken hogeita hamar urteetan eta beraz prediku alkitik erakusten dute laburra dela bizia eta Jainkoaren hasarreak ifernura igorriko dituela jende gaixtoak ez balinbadituzte Jainkoaren manamendua segitzen. Euskarazko «Dies Irae» delakoa entzuten da ehorzketetan:

*Bizia labur, hiltzea segur
Gauza dudarik gabea
Ororentzat da egin legea
Ororen zorte dorpea
Bertze munduko athea.*

Azken eguna, azken jujamendua aipatzen du kantu horrek bereziki 2. eta 3. bertsuetan:

*Salbamendua dezagun obra
Kartsuki orai beretik,
Aldatu behar bizi huntarik
Ez jakin noiz eta nola
Gauden beraz pentsaketa.*

*Bizia ez deus hau utzi orduko
Hor dugu jujamendua,
Nork bederak du eman beharko
Hertsiki bere kondua
Laster dukegu ordua.*

Aspaldi danik Elizak zabaltzen du parabisua eta ifernuaren arteko eztabaida, onen edo justuen eta gaixtoen arteko jujamendua, batzu eskuin aldean gozatuko dutela betiereko zoriona, besteak aldiz, ezkerrekoak erreko direla ifernukougarretan.

Adibidez, hona XVII. mendean, *Ah !gizona!* deritzan kantuan zer aipatzen duen Joanes Etxeberri Ziburukoak:

*Berehala juje mendekariak
Zabalduren dik suzko lezea,
Han beharko tuk tormenta guziak
Bethi jasan, oi zorte dorpea.*

Badira euskaldunen artean ifernurako bidea hartzen dutenak dudarik gabe; horiek dira musikariak, arrabit joileak, txülülariak, besteak dantzara gomitatzen dituztenak. Dantza da, orduan, lizunkeria sortzailea. Zenbat eta zenbat arima ez dira galtzen dantzarekin eta horren bidez seigarren eta bederatzigarren manamendua begiratzen ez dituztenak.

Hain zuzen 1832an Atharratzeko elizan Garat soinulariaren ehorzketan bikarioak, Musde Tiraz-ek, erran omen zuen kutxaren aitzinean: «Deitorazazue ifernuan erretzen ari den arima honen zorigaitza; madarikazazue bertikotz soinulariaren ofizioa; zenbat hemengo jende ez dira jadanik ifernuratuak dantza tzar horren gatik hil honek hain luzaz zerbitzatu duena. Arima gaixoak oroit zaitezte zuen bizi-moldearen gatik zorigaitz berbera heldu zauzuela».

Iduriz ez zuen Musde Tiraz-ek aski erran. Kutxa hartzera zoazilarik hil harrietara eremaiteko hasi zen berriz:

«Memora novissima tua et non in aeternum peccabis». «Oroit zaitezte zuen azken egunaz. Gorputz honetan egon den arima oroitu bazen horretaz ez zituen ezagutuko beharbada egun pairatzen dituen oinazeak. Hemen daukazue Zuberoar erdiak galdu dituen gizona. Orai artio deabruaren zerbitzaria izan da».

Orduan elizan zagon jendea azaldu zen, bainan gertakari honek erakusten du nola jokutzen ziren zenbait apez.

Zuberoan ez ziren bakarrik dantzaren kontra predikatzen ari, pastoralak ere debekatzen zituzten. Oroit gaiten Barkoxeko erretoaren kontra Etxahunek bota zituen khantoreak:

*Barkoxeko neskatilak
Eginez phastoral bat,
Ezin atsolbituz dira higatürik oski zolak,
Eta haieri sogitera jin zirenak orobat.*

Dantza, pastoralak, bertsularitza, jostatzeko edo soleitzeko ekintza horiek debekatzen zituen elizak. Ostatua zen toki lanjerosa, han orditzen zirela-kotz gizonak, han ere entzuten baitziren bertsolariak. Ez ditu estimu handitan Camoussarry Ziburutar apezak. Interesgarriak dira «Basa koplaria» deritzan kantuaren azken bertsuak:

*Ezin detzake arrima
Lau bertsu elgarrekin,
Ez baditu, o lastima!
Lokarritzat lau hitz zikin.*

*Hik galtzen duk hire koplaz
Jakin ezak hire krima,
Jesu Kristoren odolaz
Erosia den arima.*

*Malurusa hire koplaz
Bil-ustez zernahi fama
Galtzen duk Kristok odolaz
Erosi hire arima.*

*Zenbat gure herrietan
Ez dira gastatzen hasi,
Gaizkia hire kopletan
Zeren baitute ikasi.*

*Ikara hadi, tristea!
Laster bahoa tonbarat,
Ikusak hire zortea!
Kantaz hoa ifernurat!*

Ikus daiteke ideia berberak erabiltzen dituztela bai Tiraz eta Camoussarry apezek, ahanzi gabe Schmarsow Barkoxeko erretorak ukatzen zietela bokatuen barkamendua Barkoxeko neskatilei eta pastoral so-egileei. Halakoa zen orduko giroa.

Frantses iraultzaren ondotik burgesiak bereganatu du boterea. Industria sortu da Napoleon-en gerletarik landa, 1820etik harat eta Guizot ministroak bota zuen oihu famatua : «*Aberats zaitetze*». Bigarren Errepublikaren ondotik (1848-1851) Inperioak sortuko du «ordre moral» delakoa, hain zuzen burgesiari hastio zitzaiolako anarkia eta beharrezkoa zuelakotz boterearen ganik jirikako larderia hobeki aberasteko. Etika da beraz nagusi lekuko direlarik, Flaubert eta Baudelaire-n kontrako auziak. Lehena, 1856. urtea bukatzean erranez *Madame Bovary* eleberria zoala etika publikoa eta erlisionearen aurka. Ez zuten kondenatu Flaubert. Bertze urtean aldiz, 1857an, Baudelaire olerkariaren *Les fleurs du mal* auzitan ezarri zuten, hau ere etika publikoa eta bizi molde onaren kontra, kondenatua izan zelarik olerkaria.

* * *

Denbora berean, Iparralde honetan ezagut daiteke euskararen aldeko oinar bat. Diharce de Bidassouet-ek argitaratzen du *Histoire des Cantabres ou des premiers colons de toute l'Europe avec celle des Basques, leurs descendants directs... et leur langue asiatique-basque* (1825). Lécuse-k Tolosan publikatzen du bere *Dissertation sur la langue basque* (1826). Agertzen da ere Baionan Darrigol apezaren *Dissertation critique et apologétique sur la langue basque* (1827). Hogeita hamarreko hamarkadan bi gaztek Antoine d'Abbadie-k eta Augustin Chaho-k eskaintzen diete zazpi Euskal Herriei *Etudes grammaticales sur la langue euskarienne* (1836). Chaho-k segituko du *Ariel* aldizkariarekin, hasia duelarik jadanik euskaldun kantuen bilduma.

Orduan ere hasten dira idazle zaharren obren berrargitalpenak: 1847an, Bordelen agertzen da Etxepareren *Linguae Vasconum Primitiae* titulu honekin: *Poésies basques de Bernard Dechepare, recteur de Saint-Michel-le-Vieux. Publiées d'après l'édition de Bordeaux 1545 et traduites pour la première fois en français*. Edizioaz Gustave Brunet arduratu zen eta Archu-k egin zuen frantses itzulpena. Bainan, eta horretan ikus daiteke orduko giroaren eragina,

«Emazteen fabore» olerkiaren bi estrofa oso ezagunak «*Munduan ezta gauzarik hain eder...*» hasten dela lehena eta «*Io badeza dardoaz...*» bigarrena, argitaratu baziren euskaraz ez zen menturatu Archu bi estrofa horien itzulpenaren eskaintzea. Hona, beraz, nola Etxepare zentsuratua izan den frantses itzulpean, laiko bat dela zentsuratzaile.

Bigarren berrargitalpena Axularren *Gero* da, 1864an, Baionan, Lamaignère alhargunaren moldeguintzan, titulu luze batekin : *Gueroco guero edo ari-maren eguitecoen gueroco utzteac cenbat calte eta çorigaitz dakharquen. Gogomenac, escritura saindutik, eliçaco dotorretaric eta çuhurren liburuetaric, Axular Saraco erretorac bilduac. Edicione berria, garbitua, chuchendua eta bere baithaco ordenan emana.*

Behar diren baimenak ukanak ditu “edicione berri” horrek, bai alde batetik Haramboure bikario jeneralarena eta bai ere François Lacroix jaun apetzikuarena, otsailaren 2an lehena eta otsailaren 4an bigarrena. Titularen azken hitzak nahi nituzke bereziki azpimarratu : *garbitua, xuxendua eta bere baitako ordenan emana. Geroren kapituluaren ordenaren eztabaida hasi da hain zuzen Intxauspek argitaratu duen argitalpenarekin. Berak dio aitzin solasean ez zuela Axularrek gidatu eta artatu 1643ko argitalpena eta deplauki, deus beldurrik gabe hauxe idazten du.*

«Badirudi Axularen guthun edo paperac emanac içan cirela imprimatçaille-ari ondozcatu gabe, ordenan eçarri gabe; eta hunec imprimatu dituela albeçala, escuen artean guerthatcen citçaican ereduraz, lehena azquen, azquena lehen; etçuelacotz guidariric eta ez chuchençaileric».

Utziko dut alde batera Intxausperen iritzia ez delakotz egokia ene ustez. Alabainan Lafitte-k aurkeztu zuen bertze bat eta Patxi Salaberri Muñoa-k erakutsi du bere tesian ordenan ezarriak zirela kapitulu guziak eta nihaurk ere erakutsi ordena horretan non bukatzen den lehen partea eta non hasten bigarrena.

Gelditzen dira bertze bi hitzak: *garbitua eta xuxendua*. Bainan zer da Intxausperen ikus-moldea bi hitz horiek idazten dituelarik? Zer da garbitzea? Zer da xuxentzea? Aitzin solasean berak emanen digu bere pentsa-moldea:

«hutsac ahalaz khendu edo chuchendu ditugu; cenbait nasqui guri ere itçu-ri çaiquegu, ezpailitaque bertcela; baina hequiec, uste dugu, iracurçailleac aise chuchenduren dituen»

Honekin badakigu zer den xuxentzea: hutsak edo erratak kentzen ditu, airtzen duelarik egin ditzazkela berak ere. Bertzerik da garbitzearekin; Intxauspek, ahoan bilorik gabe, erraiten digu zertako eta nola egin duen garbitze hori. Pasarte luzea da bainan adierazkorra:

«guti toquitau behar izan dugu Axularen mintçaia ere estali, aphaindu edo aldatu, oraico ienden delicatasunagatic. Axularen demboran, bai erdaraz bai euskaraz, orai baino libroquiago eta nasaiquiago mintço ciren; gaucen bere icenaz deitceaz nehor etcen asaldatcen. Oraico azturac nahiz eztiren orducoac baino

hobeago edo garbiago, bai ordea minberago dira beharriac; eta benturaz gogoac ere gaizquiaren phensatcera çalhuago eta lasterrago. Minberatasun horren ariaz, eta amoreacatic arima garbienec probetchurekin iracur ahal deçaten liburu-ede-rra, garbitu, leundu eta aphaindu ditugu lekhu harro, cakhar (sic) eta gordine-gui cirenac; alabaina osoric uzten dugularik Axularen laneguina.

Argi dago zer den garbitzea. Ñabardura guziekin erakusten du zer lan egin duen. Jendeen delikatasunaren gatik XIX. mendeak, jadanik ikusi du-gun bezala, gorai patzen dituela bizimolde onak, hots, onestasuna, mende ba-tetik bertzera aldatzen baitira azturak «*estali, aphaindu edo aldatu*» du Axu-larren mintzaia eta, dirudianez, orokorki mintzo da Intxauspe. Urrunago xehekiago idatziko du eta aurkatzen balin baditugu hitzak *garbitu* du *harro* zena, *leundu zakar* zena eta *apaindu gordinegia*. Hobeki ikusteko nola jo-katu den Intxauspe, hartu ditut haragiaren bekatua aipatzen duten lehenbizi-ko bost kapituluak hamalau direlarik orotara, jakinik nola azaltzen dituen Eliza katolikoak seigarren eta bederatzigarren manamenduak XIX. mendean bereziki herriz herri doatzin misionen bitartez eta herri bakoitzeko apezan predikuetan.

Garbitu, leundu, aphaindu: hiru hitz horiek, dirudianez, erakusten dute zer lan mota egin duen Intxauspek *Gero* liburuarekin.

1—*Leundu? Aphaindu?*

Oraiko jendeen delikatasunagatik edo oraiko azturak nahiz ez diren ordu-koak baino hobeago edo garbiago, bai ordea minberago dira beharriak, diola-rik Intxauspek, horrek erran nahi du XVII. mendean erran edo idatzi zitekeen-a ezin zela erran edo idatzi XIX. mendean. Horren froga daukagu mintzaira arruntan: emazte bat haurdun delarik erraiten zen lehenago izorra zela eta ho-ri zen hitz normala. Hala uste zuen Maria Solt-ek, bainan Barnetxordako an-dereak erantzun zion emazte zaharrik ez dela oküpü agitzen edo beste toki ba-tean erantzunen zioten ez zela esperantxetan izaiten ahal. Axular-ek aipatzen dituelarik bastartak idatzen du: «Zeren nola ezpaita lejitimo, nola baita bas-tart, bort, ezkontzaz kanpoan egina, ezin mintza diteke libreki, iend'artean, ezin bururik ailtxa dezake: berehala lehenbiziko liskarrean putaseme deitzen dute».

Gaixo beharri minberak! Jende delikatuentzat ez daiteke hitz hori idatzi: p...seme eta bertzerik ez. Ez idatzia, bainan irakurle guziek ulertua. Azkene-an, ez zuen bertzerik egin Jean-Paul Sartre-k idatzi zuen antzerkiaren titulan: *La p..... respectueuse*.

2-Garbitu

Nahiz Intxauspek gorai patzen duen Axularren mintzatzeko eta idazteko manera diolarik aitzin solasean:

«Ezta Axularek bere antzoraco euscara bat eguin; ezta bere mintçaia ma-khurtu, bihurtacatu, escarniatu eta escaçatu, erdaren aderetara edo erregueletara plegatu nahiz, bertce cenbaitec eguin eta eguiten duten beçala. Harc euscara eus-caraz mintzatu du eta esquiribatu: euscara garbia mintçatcen den toquietan, Zugarramurdin (sic) bere sor lekhuan, eta Saran bere erretorian erraiten den be-çala».

Garbitzaile gisa jokatu da hitz batzu aldatuz edo gaztelerako maileguak zirelaketz, edo ez baitziren ulertuak izanen Iparraldean, edo pentsatzen zuela-kotz hitz hobea eskaintzen ziola irakurleari. Hala nola etsenplu zenbaiten emai-teko bi lerrotan ezartzen ditudan.

	Axularrek	Intxauspek
444. or.	fabore	laguntça
446. or.	kastitatea	garbitasuna
448. or.	inozentzia	chorotasuna
452. or.	kulpa	gaizquiguina
453. or.	komun guztia	populua
454. or.	kaltekoa	kaltetakoa
472. or.	plazer	atseguin
472.	desira	hirrits

Egia erran, aldatze ttipiak dira eta ez diote kalterik egiten Axularren tes-tuari. Bainan hobeki ulertzeko zer egin duen Intxauspek, hartzen dut etsenplu gisa XXXI. kapituluaren lehen paragrafoa bi idazkiak arakatzuz, ikusiz dauz-katen diferentziak. Hasi aitzin ohargarri da konparatzea kapituluaren tituluak. Axularrek dio: «Zenbat kalte egiten duen haragiaren bekhatuak, lehenbiziko-rik itsutzen duela adimendua eta nola behar den hartan sartzetik begiratu eta sarthuz gero ere lehen baino lehen ilkitzera enseiatu». Titulu luzeegia Intxaus-perentzat lehen hitzak bakarrik hartuko dituela: «Cenbat calte eguiten duen haragiaren bekhatuak». Labur eta motz karga guztia datzala «calte» eta «ha-ragiaren bekhatuak» hitzetan.

Orain bi testuak konparatzen direlarik egin daitezke hiru ohar:

1) Hitz baten aldatzea – Axularrek dio: «zer eginen du emaztetako be-khatuak?». Aldatzen du «emazte» hitza eta horren orde zartzen «lohiqueria». Hona mintzatzeko bi manera. Xoilki aipatzen du Axularrek emazteekin gizo-nek egiten duten bekatua eta beraz «emazte» hitzaz baliatzen. «Lohieria» hi-tzak beste erran nahi bat badu, lohiarena, zikinarena, garbi ez dena, garbita-

sunaren kontra doana, hots, etikaren aldetik ikusia. Hain zuzen Axularrek ez du sekular enplegatzen hitz hori eta *Orotariko Hiztegiak* dioenez XVIII. mendean agertzen da. Ez da dudarik, beraz, bertze ikuspegi batekin ikusia dela haragiaren bekatua.

2) Kentze bat – Axularrek idazten du: «Haragiari hain plazer zaikan plazerean? Bat bederak naturalki desiratzen duenean?». «Plazer» hitza errepikatzen duelarik Axularrek adierazten du zer atsegin har dezakeen haragiak delako bekatu horretan? Ez du hori onesten Intxauspek. Horren ordeztu dio: «Haragiari hain azcarqui lotcen çaicanean». *Plazera* baztertua da eta zinez borrokaren ikuspegitik doa «lotcen» hitzarekin «azcarqui» adberbioak emaiten diola indar ikaragarri bat. Lanjer handian dago orduan gizona.

Bigarren hitz lerroa:

«bat bederak naturalki desiratzen duenean» baztertzen du osoki. Alabainan nola onart daiteke naturalki desiratzea? Iparraldean bizi den jansenismoak galdegiten die katoliko guziei bere buruaren eta beren baitan daukaten sendimenduen eta jaiduren jabe izaitea. Aldiz atxikitzen du segidakoa: «Eta baldin erroen egite-
ra utz badadi atheratzeko eta kanporatzeko gaitz denean?».

3) Gehitze bat – Bekatuen bekatu nagusia baita haragiaren bekatua, Intxauspek nahi du erakutsi galgarriena dela eta gehitzen du hitz lerro hau:

«bicio haur da mundu hunetan guiçonaren galgarriena eta ifernurat guehienic arima egozten duena».

Argi eta garbi dago. Hona ifernua idekia haragiaren bekatuan erortzen direnentzat, etika berbera predikatzen dutela Tiraz-ek, Camoussarry-k eta Intxauspek. Horiek hola delako bost kapituluetan ikertuko dut zer kentzen duen Intxauspek eta zer gehitzen duen.

VII.

ATSEGALEA.

XIX CAPITULUA.

Cenbat calte eguiten duen haragiaren bekatuac.

BALDIN bertee bekatuetan calte eguiten badu luçamendutan ibiiteac, erremedioaren gueroco utzteac, çer eguinen du lohiqueriaco bekatuan? Haragiari hain azcarqui lotcen çaicanean? Eta baldin erroen eguitera utz badadi, atherateco eta camporateco hain gaitz denean? Bicio haur da mundu hunetan guiçonaren galgarriena, eta ifernurat guehienic arima egozten duena.

Baina çeren materia haur baita hain handia eta lucea, perilosa eta limburcorra; ditçagun lehenic eguiten dituen calteac, eta emaiten dituen eguitecoac considera eta conta: eta guero halaber eman behar çaitçan purgac, eta erremedioac bilha, eman eta ordena.

ZENBAT KALTE ECITEN DUEN HARACIAREN BEKHTUAK. LEHENBIZIKORIK ITSUTZEN DUELA ADIMENDUA, ETA NOIA BEHAR DEN HARTAN SARTZETIK BECIRATU, ETA SARTHUZ GERO ERE, LEHEN BAIÑO LEHEN ILKITZERA ENSEIATU

KAP. XXXI

226 Baldin bertze bekhtuetan hanbat kalte egiten badu luzamendutan ihiltzeak, erremediouen gero utzteak, zer eginen du emaztètako bekhtuan? Haragiari hain plazer zaikan plazerean? Bat bederak naturalki desiratzen duenean? Eta baldin erroen egitera utz badu, aheratzeko, eta kanporatzeko hain gaitz denean?

Baiña zeren materia haur baita hain handia, eta luzea, perilosu, eta linburkora: ditzagun lehenik egiten dituen kalteak, eta emuten dituen egitekoak konsidera, eta konta: eta gero halaber eman behar zaizkan purgak, eta erremedioak bilha, eman eta ordena.

3-Kendu

Semiramis Asirioren errege batekin harremanetan sartzen delarik kondatzen du Axularrek nola gutiziatu zen erregea: «ikhusi zuen, eta ikhusi zuen bezain fite, atzeman zen, suaz pitztu zen eta amorio bero itsu batez onhetsi zuen». Aski zaio Intxausperi kentzen baitu azken maila «Eta noiz, eta amorio hura baitzegoen goren puntuan eta gradu» horretaz ohartzen dela Semiramis, baliatuko dela okasioneaz eta paradaz Apama bezala «No zen tho» izaiteko eta erregearen hiltzeko.

Neron-en kasuan (XXXII. kapitulua) edo kentzen edo leuntzen ditu lerro batzu. Neron-ek desohoratzen ditu Erromako andre prestuen erdiak (Andre nolbenak Intxausperentzat):

«eta iduri onetako muthil gazte bat ikhusten zuenean harekin ere naturaleza ere narda den bezala, segituz gero azkenean bere ama propioaz amurustu zela».

Gehiegi zaio Intxausperi erakustea Neron gizonekin ere zabilala; orduan kentzen ditu lerro horiek eta haien orde, gauzen leuntzeko ezartzen du: «eta nardagari eta ecin aiphatuzco bidez bere pasione tzarrari bazca emanez guero, azquenia lohiqueriaren azquen muga jo zuela, bere ama...». Ikus daiteken bezala biziki polliki eta leunki aipatua da «ecin aiphatuzcoa».

Segitzen du Axularrek Neron-ekin:

«bada Neron-ek bere amari mandatua egin zioen, eta ama ere etzen munduko emazterik prestuena, beraz periletan izan ziren. Eta bada erraiten duenik biak karrozan edo kotxean ibili zirela eta han bere iokoa iokatu zutela».

Ez da holako xehetasunik agertuko Intxausperen liburuan. Beste ixtorio bat sartzen du zinez hunkigarria:

«guero hilaraci çuen; eta burreua abiatu baitzitzayon buruan iotcera, erran cioen ama harc; ez, etçacala io burua, baina io eçac sabela Neron ekharri duena».

Axularren XXXIII. kapitulua bere osoan uzten du Intxauspek, bainan XX-XIV.a zentsuratuko du poliki. Gizon ezkonduaz mintzo da Axular berea baino bertzearena nahiago duela:

«nola gizon ezkonduak bethi ere baitu bere emaztea bere eskuko, bereaz frankia eta bertzerenaz eskasia, eta eskas den gauza maitaro eta iarraikiz izaiten dena desiratzenago eta gozoago iduritzen baita...»

Ez du onartzen Intxauspek erakustea nola lerratzen den bekatura gizon ezkondua, zerk bultzatzen duen bertzerenaren gana eta kentzen du pasarte hori.

Luzaz aipatua da kapitulu honetan gizon ezkondua, bertzerenara lerratzen delarik dituen ondorio guziekin, are lotsagarriago dela apeza hortaratzten delarik. Aipa zitekeena XVII. mendean ezin aipatuzkoa da XIX. nean Intxauspek kentzen baitu pasarte luze bat Axular kezkatu agertzen delarik kasu horretan:

«ikhusazu zein gaizki den gizon ezkondua bere emaztea utzirik, behar eztenarekin dabillana, eta bai hetarik izaiten den haurra ere.

Bada eritasun hunez kutsatua gerthatzen den Eliza gizona are da gaizkiago eta galduago. Peril da halakoak, ahaide probe guti ezkonduko duen, erremusinak bakhagan eginen dituen. Zeren amorantea eginez gero, bere gogoa eta bihotza haren baitan ibentzen baitu, eta bere onak ere harekin gastatzen eta hondatzen baititu.

Bi bekhatu suerte dira, begiz begi, eta artez Elizagizonari kontra dagotzak, Elizagizonaren etsaiak eta galgarriak.

Bata da emaztekin segitzea, eta bertzea etsaigoan egoitea. Nahi du Iainkoak, haren etxeko zerbitzariak, aphez ordenatuak dituen guztien gaiñetik bi abantaila: bakea eta garbitasuna. Zeren sagaramendu garbi bat, eta bakezko bat erabiltzen baitu eskuen artean. Beraz hunelatan etsaigoan dagoena ere ez, baiña guztien gaiñetik emaztetan dabillana ezta aphezetakoa on. Eta hain da egia haur, non uste baitut ezen, emaztetan faltarik ezten aphezari, bertzerik anhitz falta izanagatik ere, hek guztiak hobeki barkha, estal eta disimula dakiditzaioala; eta bertze guztiek ezutela hala desbistatzen, eta ez bere ohorean nothatzen nola emaztekin ibiltzeak, eta kutsatzeak. Emaztetan eztabillan apheza, emazu saindutat: eta dabillana, hala dabillaiño, emazu galdutzat.

Beraz hunelatan, prinzipalki eliza gizonak eta presuna ezkonduak, baiño gero begira bitezi bertze guztiak ere haragiaren lohian sartzerik eta hidoiztatetik. Zeren behin hidoiztatuz gero, iakin ahal dezakete ezen kaltiar eta sosegu gabe izanen direla: eztirole urriki gabe gerthatuko. Eta gero eta gero, zenbatenez eta gehiago egonen baitira, hanbatenez barrenago sarthuko, eta nekezago iltkiko, eta garbituko direla.»

4-Gehitu

XXXI. kapitulan Axularrek erakusten du zer ondorio latzak sortzen dituen gizonaren baitan amodio desordenatuak. Hiru etsai balinbaditu: mundua, deabrua eta haragia, haragia da hiru horietarik gaixtoena, perilosena eta barrenkorrena. Orduan gogo guzia haragian dauka eta kalte haundiena da adimenduaren goibeltzea, ilhuntsua eta itsutzea, oroitarazten duelarik Cupido amurusaren Jainkoa, haur eta itsu dela. Animalien etsenpluak emaiten ditu: Basa-asto amurusarena eta usoarena, honek edatean ez baitu sekulan bururik altxatzen, lanjerrean delarik orduan.

Gero eskaintzen ditu Zyro enperadorearen eta Apama haren amoreantearen harremanak; bukatzen delarik «no zen tho, emaztea gizon, oiloa oilar» famatuarekin. Semiramis, emazte ederrak nahi zuena egin zuen Asirioen erregearekin eta azkenean hil zuen, bera gelditu zela errege eta erregina. Zaleuko erregearen semea adulterioan erori zen eta aitaren erabakiz itsutzera kondentua izan behar zuen.

Etsenplu horiek erakusten dute nola itsuturik lilluraturik, nahasirik eta zaturik dauden gizon horiek. Hala bukatzen da kapitulua.

Horiek guziak gizonak emazteen menpe izanak. Nolaz ez ditu aipatu Axularrek Eba-ren alabak, haiek ere amodiotan sartzen baitira eta gizonak bezala itsutzen. Hemen datza Intxausperen gehiketa:

«ordea, guizona honela itsutzen badu amorio desordenatuak, cer eguiten du emazte flacoan? Lilluratzen du, çoratzen du, erguelcen du; nescatcha amurosak eztu deusi behatzen eztu deusei ihardukitcen, eztu arrazoinik aditcen, ethorquiçunez eztu antsiaric ez conturic. Baldin behin behatua bada, galdetua içaiten bada, comuzqui airatcen, quilicatcen eta gogoetan lurrera beha iartcen da. Çorigaitz, çorigaitz! Hunelaco casuetan ihesi eguiten ez tuenari, Iainkoari othoitaz bere arima eta ohorea gomendatcen ez tuenari.

Berainez hain da flacoa emaztekoa non Poeta paganoak eguiaz erraiten baitçuen guiristino etciren emaztetaz : Illa est casta...»

Gehitze horretan sendi daiteke zein ongi Intxauspek ezagutzen zuen *Gero* liburua, bereganatu baitu osoki Axularren idaz-moldea. Halere xehetasun batzuk erakusten dute lerratzen dela noiztenka. Axularrek idatziko zuen neskatxa amurusa eta ez amurosa, hau zuberera baita. «Zorigaitz, zorigaitz!» oihua ez da Axularrena bainan bai XIX. mendeko misionestena.

«Illa est casta quem nemo rogavit» aipamenarekin segitzen du Intxauspek hartuz Axularrek Neron-en ixtorioan idatzi dituen zenbait lerro, horiek XXXII. kapitulutik ateraiak, sekulako nahasketa egiten duela.

Akabatzen du beste gehitze batekin :

«Baldin ihesari berehala ezpadu emaiten eta Iaincoari oihu egiten; gogoia eta beharria halaco hitcey pharacten baditu, galdua da emaztea, galdua da nescatcha, deusec ere eztu baratuco; begiac hetsiric emanen da bekhatuaren osinera eta hondatuco ditu bere ohorea, bere bakea, bere arima eta guiristinoaren esperantça guztiac».

Hemen ere prediku egile da Intxauspe, nahiz ederki hartzen duen Axularren idazteko manera. Orotara gehitze horrekin gizonak eta emazteak elgarren bete daude, «no zen tho» delakoari erantzuna emanez.

XXXII. kapituluak Axularrek aipatzen dituelarik Absalon, Neron eta Henriko Ingalaterrakoa, kurioski Intxauspek gehitzen du Amnon-en ixtorioa. Egia da kapitulu horretan sartzen direla «ahaikoari hurkoenaz ere konturik egiten eztuena» eta hori da Amnon-en kasua bere arreba Thamarrez «indarca nabu-situ» zela. Bainan Absalon-ek hil zuen, arreba bortxatu zuelakotz.

Henriko Ingalaterrako erregeak bere emaztea utzirik ezkondu zen bere alaba bastartarekin. Orduan sortu zen Anglikanismoa. Axularrek dio: «Eta handik bere burua eta bere erresumako giristinotasun guztia galdu zituen». Ez da aski Intxausperentzat xehetasunak emanen baititu: «Eta Eliçac haren egintza condenatu baitçuen, Luther-en heregiari entrada eman cioen bere erresuman, higanotu cen eta halatan (Axularren hitzak emaiten ditu). Pasarte horretan dauden hitz nagusiak dira Luther-en heregia eta higanotu. Alabaina Intxausperen garaian Eliza Katoliko, Apostoliko eta Erromanoaren etsairik haundienak protestantak dira, hala nola III. Errepublikara garaian izanen diren juduak eta fra-mazonak edo hargin beltzak. Aitortu behar da bortxatzen duela Elizen historia Intxauspe apezak, Anglikanismoa ez baita Lutheranismoa, baina zaku berean sartzen ditu.

Horretan uzten dut ene ikertze xumea. Erran dudan bezala hautatu ditut zenbait kapitulu (bost orotara) bainan agertzen dute nola jokatu den Intxauspe, garbituz, leunduz, apainduz Axularren *Gero* deitzen den liburua. Lehenik osoki itzulipurdikatu ditu kapituluak eta gero lerro batzu kendu, beste batzu gehitu erakutsi dudan bezala. Berak dion bezala «Axularen demboran bai erdaraz, bai euscaraz orai baino libroquiago eta nasaiquiago mintço ciren; gauden beren icenaz deitceaz nehor etcen asaldatcen». Azturak aldatu dira eta aldatze hori kontuan hartu du Intxauspek.

Ene lehenbiziko galdera berriz nator: Intxauspe Axularren zentsuratzaile? *Geroren* gaurkotzaile? Zuek hauta.